

מי שבר שמירה?

דוד טל

אורי בר יוסף, הצופה שנרדם: הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה
זמורה- ביתן, לוד, 2001, 532 עמודים.

אורי בר יוסף מאפיין את הפתעת מלחמת יום כיפורים כ'אחד האירועים החשובים ביותר בהיסטוריה המודרנית של מתקפות פתע, לצד שתי ההפתעות האסטרטגיות הגדולות האחרות במאה ה-20: ההתקפה הגרמנית על בריה"מ ביוני 1941 ומתקפת הפתע על פרל הארבור בדצמבר 1941. למרות 'מרכזיותה של הפתעת יום הכיפורים לתולדות מדינת ישראל ולהיסטוריה של הפתעות אסטרטגיות', טוען בר יוסף, 'היא לא זכתה, עד היום, לתשומת הלב המחקרית לה היא ראויה'. המחקר הנוכחי נועד לתקן את העיוות המשווע הזה. ואולם, המחקר הזה הוא המחשה מובהקת של הסיבה לכך שהמלחמה בכלל וההפתעה בפרט לא זכו לתשומת הלב המחקרית הראויה: המקורות שעליהם צריך להיות מבוסס מחקר כזה עדיין סגורים לקהילת החוקרים, והדרך בה ביצע בר יוסף את המחקר רק ממחישה ביתר שאת את העובדה שאי-אפשר לחקור בצורה יסודית ומשמעותית את הפתעת מלחמת יום כיפור, אלא אם כן הגיעו אל החוקר מסמכים בדרך עלומה. ספרו של בר יוסף בנוי כפי שכל ספר מחקר רציני צריך להיות בנוי: הוא מציג בפתח דבריו היפותזה, שעל ביסוסה טורח על פני כארבע מאות עמודים, ובסיומם מציג סיכום בנוי היטב. טענותיו מנומקות ומבוססות על מגוון מקורות, חלקם ראשוניים וחלקם משניים, והשימוש שהוא עושה בהם מושכל ויעיל. דא עקא, יש בעיה עם המקורות הראשוניים שעליהם סומך את טענותיו: הם אינם פתוחים בפני הירצה לבדוק ולאמת. כלומר, אנו צריכים 'להאמין' לבר יוסף שאכן, העולה מהמסמכים שעמדו לרשותו, הוא הנמצא בהם. לא מדובר כאן בחשש שמא בר יוסף

זיף, חלילה, מסמכים ותעודות, וטענות שלו מבוססות על חומר שלא קיים כלל. הבעיה מורכבת יותר; תרומתו של מחקר היסטורי מבוססת לא רק על הסיפור שהחוקר מספר והעולה מהתעודות והמסמכים, כשהוא מציג בפנינו תמונת אירוע שלא ידענו את פרטיו. התרומה האמיתית, בסופו של דבר, היא בפרשנות שנותן החוקר לאותם מסמכים – וכאן שורש הבעיה. פרשנות היא עניין סובייקטיבי, ועל כן יכולים להופיע מחקרים על אותו העניין, נניח, הסיבות לפרוץ מלחמת העולם הראשונה. אין ספק שהרוב המכריע של המקורות העוסקים בסוגיה זו מוצו עד תום, אך למרות זאת ממשיכים להופיע מחקרים חדשים, המציגים פרשנות נוספת המבוססת על התעודות, אשר, לכאורה, מוצו זה מכבר. בהיעדר גישה למקורותיו של בר יוסף, לא רק שאיננו יכולים לבחון את טיעונו לכשעצמם, אלא אף לבקר את פרשנותו למסמכים. בעיה זו בולטת גם בשל הדגשתו החוזרת ונשנית של בר יוסף באשר להקשר האקדמי בו ניהל את מחקרו: גם בהסתמך בר יוסף על מסמך ששוחרר לפרסום, וניתן לגשת אליו, נמנע הוא מלתת הפניה מלאה למקור. כך למשל, הוא מצטט ממסמך של ה CIA שאותו ראה בארכיון הלאומי בארה"ב, אך אין הוא מציין את הסימוכין כדי לאפשר לחוקר להגיע לאותו מסמך. ציון העובדה שמקור המסמך ב National Archive מבלי לציין את הסימוכין הארכיוניים – אינו מספק (עמ' 59 הערה 84).

משנאמרו הדברים הללו, ניתן לבחון את המחקר על-פי נקודת מבטו של בר יוסף. ביסוד הפתעת מלחמת יום הכיפורים, לדבריו, עומדים שלושה רכיבים מהותיים:

נחישותו של סאדאת לבצע מהלך צבאי שיביא להחזרת סיני לידי מצרים, ופעילותם האינטנסיבית של מפקדי הצבא המצרי להתגבר על שלוש הבעיות המרכזיות שעמדו בינם לבין ביצוע מהלך שכזה: 1. המכשול הפיזי של תעלת סואץ וחומת המגן שישראל בנתה לאורכה. 2. הנחיתות האווירית המצרית, שמנעה מהם מחד גיסא את היכולת ללוות מתקפה יבשתית בפעילות אווירית ומאידך גיסא חשפה את עורפם להתקפות מפציצים ישראליים. 3. הנחיתות המצרית המובהקת בלחימת שריון. המצרים זיהו נכונה את נקודות החולשה שלהם, ודרכם להתמודד עימן הייתה באמצעות סיגול דרך פעולה שתנטרל את היתרונות הישראליים והחולשות המצריות.

הנחות היסוד הישראליות התבססו על חוסר יכולתם של המצרים לצאת למלחמה כנגד ישראל כל עוד מקיימת ישראל עליונות אווירית מובהקת.

הרכיב השלישי הוא זה העומד ביסוד התזה של הספר, וזו העובדה שדווקא בשעה שבמצרים החליט סאדאת ליטוש את התפיסה ששמשה עד כה את הנהגת מצרים, ואשר על-פיה 'אין לצאת למלחמה מבלי שיעמדו לרשות הצבא המצרי האמצעים הדרושים כדי לקזז את נחיתות באוויר מול ישראל' ואימץ במקומה את התפיסה 'כי על מצרים לצאת למלחמה באמצעים העומדים לרשותה', התחלפו באמ"ן שלושה בעלי תפקידים קובעים: ראש אמ"ן, ראש ענף מצרים באמ"ן/מחקר וראש חטיבת המחקר. אלה

שסיימו את התפקיד דבקו בתפיסה הישנה, שגרסה שמצרים לא תצא למלחמה כל עוד קיים הפער ביכולות האוויריות בינה לבין ישראל, אך בשעה שבעלי התפקידים התחלפו, התחלפה גם האסטרטגיה המצרית. השינוי לא חלחל אל שורות קהילת המודיעין הישראלית, ובלשונו החד-משמעית של בר יוסף: 'דווקא עתה כאשר הקונספציה הישראלית, שהייתה נכונה עד סתיו 1972, פשטה את הרגל, היא זכתה לשחקני החיזוק הטובים ביותר שלה, שבזכותם תישאר דומיננטית כל עוד תעמוד על הפרק השאלה אם מצרים אכן מתכוונת לצאת למלחמה' (עמ' 151).

לתפיסתו זו של אלי זעירא, ראש אמ"ן החדש, הייתה משמעות רבה משל עצמה, אולם, זו הועצמה עוד יותר בשל מעמדו המיוחד בקרב צמרת מקבלי ההחלטות בישראל. הרמטכ"ל, רא"ל דוד אלעזר, שר הביטחון, משה דיין, וראש הממשלה, גורלה מאיר, סמכו על שיקול דעתו וחוות דעתו של ראש אמ"ן באופן בולט במיוחד, מעניקים בכך משנה תוקף לדעתו של זעירא. על כל אלה צריך להוסיף גם את הדרך בה תפסו ראשי אמ"ן, כפי שמציג זאת בר יוסף, את תפקידם. זעירא ואנשיו סברו שתפקידם של אנשי המודיעין איננו מצטמצם בהצגת המידע, אלא עליהם ללוות את המידע – קרי היכולות, בקביעה נחרצת בדבר משמעות המידע, קרי – הכוונה. זה היה המשולש שבעיני בר יוסף אפשר את הפער שנוצר 'בין ראיית המלחמה בצד המצרי וההכנות לקראתה לבין הצורה שבה העריכו בישראל את אשר קורה במצרים בתחום זה' (עמ' 194). למרות שהוא סבור שלהתפתחותה של קונספציה שגויה באשר לכוונות המצריות היו שותפים שונים בצמרת השלטונית והביטחונית, הרי שבר יוסף מפנה אצבע חד-משמעית בראש וראשונה לעברו של אלי זעירא, ראש אמ"ן. זעירא, שהשפעתו חרגה הרבה מעבר למה שראוי היה, חטא גם בכך שהשתית את הערכותיו לא על בסיס 'סימנים מעידים', כלומר, על ממצאים פיזיים שנמצאו בשטח, ושיכלו ללמד על כך שהמצרים מפתחים יכולת שתאפשר להם לצאת למלחמה, אלא על בסיס 'הערכת כוונות' המצרים. כאן הוביל זעירא במידה רבה את הקו שיצר קשר הדוק בין תנאים מוקדמים שצריכים היו להתמלא לבין החלטה מצרית לצאת למלחמה, וכל עוד לא התקיימו התנאים הללו, שעניינם היה יצירת יכולת אווירית מצרית שתאפשר התמודדות עם העליונות האווירית הישראלית, לא צפויה סכנת מלחמה. להוסיף חטא על פשע, טוען בר יוסף, דבק זעירא בהערכתו זו גם בשעה שהתרבו הסימנים שהעידו על יכולת מצרית הולכת וגוברת. לרשות אמ"ן עמדו אמצעי איסוף מיוחדים שיכלו לחדד ביתר שאת את הממצאים שנתגלו, אך גם בראשית אוקטובר 1973 לא הפעיל אותם ראש אמ"ן. משמעות ההפתעה באוקטובר הייתה חמורה במיוחד, טוען בר יוסף, מאחר והתפיסה הצה"לית הניחה כהנחת מוצא שאמ"ן ייתן לצה"ל התרעה שתאפשר הערכות כוחות מתאימה. תפיסה זו נשענה בראש וראשונה על התחייבותו של זעירא שהתרעה כזו תינתן במועד.

טענותיו של בר יוסף בנויות היטב ואף משכנעות, אולם, מעוררות שאלה חמורה שאין הוא מעניק לה את המשקל הרצוי: עד כמה רצה העגל לינוק, ועד כמה רצתה הפרה להניק? בר יוסף מראה בצורה משכנעת שזעירא לקח על כתפיו אחריות כבדה מדי, והיא העומדת ביסוד מה שהוא במידה רבה כתב אישום המופנה כנגדו וכנגד ראשי אמ"ן. אולם, אין להתעלם מהעובדה שלזעירא היה קהל שקיבל ברצון, ויותר מאשר ברצון, את נכונותו לקחת על עצמו את האחריות, את הערכותיו ואת ביטחונו העצמי. זעירא היה בן תקופתו, והתקופה הלמה אותו. מקבלי ההחלטות קיבלו את דעת ראש אמ"ן לא רק משום מעמדו המיוחד והערכתם את כישוריו, אלא גם מכיוון שהם מאוד רצו לשמוע את הדברים הללו. קביעתו המפורסמת של נשיא המדינה בזמנו, אפרים קציר, כי 'כולנו אשמים' נשמעת אמנם כמו סוג של הסרת האשמה ממי שראוי להאשימו במחדל יום הכיפורים, אך בה-העת משקפת את תחושת השאננות שרווחה בחברה הישראלית לפני יום הכיפורים. התבטאותו המפורסמת של משה דיין לפני המלחמה, הגורסת 'עדיפה שארם א-שייח בלי שלום על פני שלום בלי שארם אל שייח' הנה דוגמא אחת להלוך הרוח בקרב ראשי המדינה. בר יוסף אינו מחזק את הרושם שהערכות אמ"ן שיקפו וחיזקו הלוך רוח זה. בשל החלטתו לעסוק בגורמים הצבאיים של הפתעת יום הכיפורים, אין בר יוסף עוסק בצד המדיני-חברתי של הפתעה. הוא רומז להיבט זה בהתייחסו לדרך בה דיין לא רק הוזן על ידי אמ"ן והושפע מהערכות אנשיה, אלא גם בדרך בה 'השפיע משמעותית – ולא לטובה – על כוון הערכת המודיעין בימים שלפני המלחמה'. כלומר, בר יוסף רומז כאן שיחסי קברניט – מודיעין אינם חד צדדיים כפי שניתן להניח מהתעמקותו בדרכי עבודת אמ"ן, וקיימת זיקה והזנה הדדית בין שתי המערכות. המשמעות האמיתית של הזיקה הזו היא לאו דווקא צבאית, אלא היא יותר מכל דבר אחר תרבותית-חברתית, וחבל שבר יוסף לא העמיק בעניין זה מעבר לציון העובדה כי 'לאווירת השאננות הציבורית, שנבעה מהתחושה שהעליונות הצבאית הישראלית בעינה עומדת [...] היה משקל בכישלון ההתרעת'. לכישלון היו שני פנים: הצבאי הצר, ובו עסק בר יוסף רבות בפירוט ובדרך מאלפת. והפן הציבורי-חברתי, הניזון ומזין את קודמו, וממנו, למרבה הצער, מתעלם בר יוסף.

אולם, חיסרון זה אל לו להאפיל על תרומתו המשמעותית של המחבר המתאפיינת בגישה רב-צדדית שיש לנקוט בחקר מלחמות ישראל. המחקר המסורתי נמנע בדרך כלל מלראות במפקדים הצבאיים הערביים את מה שהם היו: אנשי מקצוע שרכשו השכלה צבאית מסודרת וקיימו מערכת של לימוד והפקת לקחים. המפקדים הערביים פעלו בסביבה ובתנאים כלכליים, חברתיים ואף פוליטיים שונים מאלה שבהם פעלו המפקדים הישראלים. ישראל פעלה בסביבה תעשייתית וטכנולוגית הרבה יותר משוכללת משכנותיה, עובדה שבאה לידי ביטוי הן בסוגי הנשק שחייליה הפעילו והן בדרכי הפעולה שלהם. החיילים הישראלים הפעילו טוב יותר את אמצעי הלחימה שעמדו

לרשותם, הם ניהלו קרבות תנועה ושריון בדרך טובה יותר מאשר חיילי הצבאות הערביים. אולם כבר במלחמת 1948 ניתן היה לראות שהמפקדים הערביים הינם בעלי יכולת רבה להכנת כוחותיהם לקרב סדור ומתוכנן, בין אם קרב התקפה – ועוד יותר מכך קרב הגנה, וכל עוד לא מצליח יריבם לערער את המערך שלהם, הרי שהוא בלתי חדיר. הגישה המחקרית שאפיינה את מלחמות ישראל התעמקה בתהליכי קבלת ההחלטות בצד הישראלי, על המורכבות הרבה של התהליך, אך התייחסה לתהליך קבלת ההחלטות בצד הערבי כאילו מדובר בתהליך חד-ממדי, המתואר ונבחן רק על פי הדרך בה הוצאו החלטות אל הפועל. המחקרים הקיימים מלמדים אותנו מעט מאוד על השיקולים, ההערכות, ההחלטות והוויכוחים שהתקיימו בקרב מנהיגי ערב ומפקדי הצבא ביחס לשאלות הקשורות לניהול מלחמותיהם בישראל. היעדר גישה למסמכים ערביים הייתה סיבה אחת לגישה הפלקטית והחד-ממדית הזו, אולם, כפי שמראה לנו אורי בר יוסף, ניתן להתגבר על המכשלה הזו במידה ונוקטים: א. במתודולוגיה המתאימה. ב. מגלים רצון ועניין לעסוק בכך. הבעיה האמיתית, לדעתן, היא מידת הנכונות של חוקרים ישראליים להתעמק בתהליך קבלת ההחלטות בצד הערבי, ובנכונותם להכיר בכך שהוא רציונלי, מקצועי וענייני. בר יוסף עוסק בהרחבה בתהליך קבלת ההחלטות בצד הערבי, בוחן ומנתח ביסודיות רבה את השיקולים שעמדו בפני מקבלי ההחלטות במצרים, ונותן לדיון ההיסטורי שלו ממד של עומק ורוחב שנדיר למצוא כמותם במחקר העוסק בהיסטוריה הצבאית של מלחמות ישראל-ערב. הדרך המעמיקה והרצינית בה עושה זאת בר יוסף מהווה גם היא סיבה לברך על הופעת הספר ועל תרומתו לחקר ההיסטוריה הצבאית הישראלית.

